

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

На сучасному етапі модернізації системи освіти України ставиться завдання забезпечення якості підготовки випускників на рівні міжнародних вимог, а саме формування конкурентоспроможної, компетентної особистості, яка володіє не лише теоретичними знаннями, а й набула практичних навичок й досвіду їх застосування. Ключовою фігурою в цьому процесі є, перш за все, педагог.

Особистість учителя, його професійні якості привертала увагу вчених на всіх етапах розвитку педагогічного знання. Одним із напрямків є дослідження проблеми педагогічної діяльності; умінь, навичок і якостей особи вчителя, його педагогічної майстерності (І. Зязюн, В. Галузинський, М. Євтух, Г. Костюк, Н. Кузьміна, Н. Левітов, А. Маркова, Н. Петров, Д. Самуйленков, Л. Столяренко, І. Страхов, В. Сухомлинський та ін.). При цьому майстерність учителя більшістю провідних учених розуміється як якісна характеристика високого рівня педагогічної діяльності, яка ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді.

Наступним напрямком є розробка науково-педагогічних основ підготовки вчителя та становлення професіоналізму особистості педагога, його кваліфікаційних характеристик, професіограм (О. Абдулліна, В. Андрущенко, Ю. Бабанський, Г. Балл, А. Бойко, В. Володько, Н. Гузій, К. Дурай-Новакова, І. Зязюн, І. Колесникова, А. Кузьмінський, З. Курлянд, О. Мороз, А. Пискунів, В. Розов, В. Сластьонін, Л. Спрін та ін.). Професіоналізм педагога визначається як сукупність професійно значущих якостей, які забезпечують ефективність й оптимальність професійної діяльності. Структура педагогічної діяльності та її компоненти, педагогічні уміння були предметом дослідження Б. Ананьєва, А. Ковальова, Н. Кузьміної та ін. Педагогічна діяльність вчителя розглядається як сукупність певних дій (В. Краєвській, І. Лернер, Е. Лященко, М. Скаткин, Н. Стефанова і ін.); будується на основі поняття управлінської діяльності (Ю. Бабанській, С. Петрушкін і ін.); визначається як процес розв'язування педагогічних задач (І. Ісаєв, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Е. Смірнова, А. Уман, Е. Шиянов та ін.); розкривається як діяльність по організації педагогічного процесу (І. Зимняя, Г. Сенькіна).

Виявленню сутності й змісту формування готовності майбутніх педагогів до педагогічної діяльності присвячено наукові праці О. Біди, Л. Кондрашової, М. Коць, Н. Кузьміної, С. Литвиненко, А. Ліненко, О. Савченко, В. Сластьоніна та ін.; обґрунтуванню психологічної готовності педагогів до праці - М. Дьяченко, Л. Кандилович, П. Перепилиці, В. Рибалко та ін. Розуміння категорії "готовність до діяльності" в психолого-педагогічній літературі вельми неоднозначне: установка (Д. Узнадзе, Д. Прангишвілі та ін.); передстартовий стан (В. Алаторцев, А. Ганюшкин, А. Пуні та ін.); активний (тимчасовий) стан особи, що викликає діяльність (О. Асмолов, В. Безухов, Н. Кузнецова та ін.); стан пильності (Л. Нерсисян, В. Пушкин та ін.); цілеспрямований вияв особистості й передумова цілеспрямованої діяльності (Л. Столяренко, С. Самігін, Е. Стоунс та ін.); наслідок діяльності (М. Дьяченко, В. Крутецький та ін.); цілісний комплекс, що містить у собі мотиваційну, інтелектуальну, емоційну та інші змінні, адекватні вимогам змісту й умовам діяльності (М. Гінзбург, В. Дорохіна, Е. Томас та ін.); особлива якість особистості, яка характеризує вибіркочку, прогнозуочу активність особистості на стадії її підготовки і включення до діяльності (А. Ліненко).

Професійна готовність розуміється як якість особистості, що визначає настанови на професійні ситуації та завдання (А. Ухтомський та ін.); складне структурне утворення, система професійно значущих якостей, мотивів, компетентності, умінь (Е. Белозерцев, К. Дурай-Новакова, І. Колесникова та ін.); сутнісний компонент професійної компетентності (Ю. Койнова, А. Міщенко і ін.); результат професійної підготовки (В. Данільчук, М. Дьяченко, В. Серіков, В. Сластьонін та ін.); єдність теоретичної та практичної готовності, що проявляється через певні вміння. Поряд з цим професійна готовність студентів до педагогічної діяльності розуміється як вияв активності до праці вчителя (К. Дурай-Новакова); особливий психічний стан, наявність у суб'єкта образу певної дії і постійної спрямованості на її виконання; вона включає різного роду установки на усвідомлення педагогічної задачі, моделі вірогідної поведінки, визначення спеціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей в їх співвідношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення певного результату (А. Міщенко). Професійна готовність до педагогічної діяльності розглядається як рівень педагогічної майстерності, й визначається сукупністю загальнопедагогічних умінь (В. Сластьонін); або як сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя (І. Ісаєв, В. Сластьонін, Е. Шиянов та ін.). У її складі В. Сластьонін виділяє, з одного боку, психологічну, психофізіологічну і фізичну готовність, а з іншого - науково-теоретичну і практичну компетентність як основу професіоналізму. Між тим, за даними В. Стремкова і С. Мазуриної психологічна готовність виступає складовою частиною професіоналізму в педагогічній діяльності.

Всі ці наукові доробки створили підґрунтя до нового напрямку педагогіки вищої школи, який полягає у формуванні в майбутніх вчителів професійної компетентності. Проблема професійної компетентності вчителя суміжна із багатьма педагогічними проблемами, що пов'язані із формуванням особистості вчителя, його майстерності, готовності до педагогічної діяльності тощо. Так, необхідною складовою професіоналізму людини є професійна компетентність. А складовим компонентом професійної компетентності педагога є готовність до педагогічної діяльності, що виявляється, на думку О. Ломакіної, у рефлексивній спрямованості вчителя на педагогічну професію, світоглядній зрілості; установці на постійне професійне і особове вдосконалення, самореалізації і самовихованні; націленості на прогностичність і динамічність в проектуванні авторської технології навчання і виховання дітей.

Професійна компетентність в педагогічній сфері розглядається як: педагогічна компетентність, психолого-педагогічна компетентність, професійно-педагогічна компетентність, компетентність вчителя. Розвитку професійної компетентності вчителя присвячені роботи Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Зимньої, Б. Ельконіна, Н. Кузьміної, Л. Карпової, М. Кадемії, А. Коломієць, О. Локшиної, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Овчарук, Є. Павлютенкова, Л. Парашенко, О. Пометун, І. Прокопенко, С. Ракова, І. Родигіної, О. Савченко, Г. Тарасенко, С. Трубачевої, А. Хуторського, М. Чошанова, В. Шахова та ін. Між тим, до цих пір не існує загальноприйнятого визначення цього поняття, дослідники здебільше вивчають лише окремі його сторони.

Метою статті є аналіз та узагальнення підходів до визначення змісту поняття "професійна компетентність вчителя" та уточнення цього поняття.

У розумінні категорії "професійна компетентність вчителя" можна виділити наступні напрямки:

— система якостей, знань й умінь (Т. Браже, Н. Запрудській та ін.); інтегральна характеристика, яка визначає здатність (уміння) вирішувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та схильностей (Т. Волох); сукупність умінь педагога як суб'єкта педагогічної дії, що є особливим чином структурованим науковим і практичним знанням в цілях кращого розв'язання педагогічних задач (Н. Кузьміна, Е. Кузьмін, Ю. Ємельянов, З. Єсарєва і ін.);

— єдність теоретичної готовності педагогічно мислити і практичної готовності педагогічно діяти (А. Міщенко);

— індивідуально-інтегральна якісна характеристика суб'єкта діяльності, цілісний стан і готовність особи до її здійснення (Ю. Койнова); складна одинична система внутрішніх психічних станів особистості фахівця, готовність до здійснення професійної діяльності й здатності виконувати необхідні для цього дії (Ю. Варданян); як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, володіння людиною здатністю і умінням виконувати певні трудові функції, що полягають в результатах праці людини (А. Маркова); професійно-особистісна характеристика педагога, яка виражається в готовності вчителя здійснювати педагогічну діяльність на основі гуманно-ціннісного ставлення до особистості дитини (О. Тармаєва);

— як якості особи (Р. Шакуров і ін.); що необхідні, з одного боку, педагогу, що бере безпосередню участь в навчанні і вихованні учнів, а з другого боку, керівному і оцінюючому власну і учнівську діяльність; як сукупність професійних властивостей

(Л. Анциферова); інтегративна якість особистості педагога, що має свою структуру та ознаки й дає можливість спеціалісту в найбільш ефективний спосіб вирішувати навчально-виховні завдання, розраховані насамперед на формування особистості іншої людини, а також сприяє саморозвитку й самовдосконаленню особистості педагога (Г. Мельниченко);

— показник сформованості необхідних навиків і умінь, ступінь їх володіння (М. Кабардов, А. Панарін і ін.). Професійна компетентність — найважливіша характеристика підготовленості вчителя, сукупність комунікативних, конструктивних, організаторських умінь, а також здатність і готовність практично використовувати ці уміння в своїй роботі (А. Панарін); характеристика теоретичної, практичної підготовленості фахівця до здійснення педагогічної діяльності, що виражається в його здатності самостійно, відповідально й ефективно виконувати певні трудові функції (С. Бурдинська);

— як рівень освіти фахівця (Б. Гершунській, А. Щекатунова і ін.). Професійна компетентність визначається, головним чином, рівнем власне професійної освіти, досвідом і індивідуальними здібностями людини, її прагненням до безперервної самоосвіти і самоудосконалення, творчого відношення до справи. А.Д. Щекатунова трактує професійну компетентність як рівень "освіти і загальної культури особи, що характеризується оволодінням теоретичними засобами пізнавальної і практичної діяльності;

— сукупність п'яти сторін трудової діяльності вчителя: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особа педагога, навченість, вихованість (виховуємість). У середині кожного з цих блоків виокремлюють об'єктивно необхідні педагогічні знання (відомості з психології, педагогіки про суть праці вчителя, особливості його педагогічної діяльності, спілкування, особи, про психічний розвиток учнів, їх вікові особливості), уміння (дії, виконані на достатньо високому рівні), професійні психологічні позиції (стійкі системи відносин вчителя до учня, до колег, до себе, визначаючі його поведінку, що виражає його самооцінку, рівень професійних домагань і тісно пов'язані з мотивацією вчителя, усвідомлення значення своєї праці), психологічні особливості (якості), що зачіпають його як пізнавальну сферу (педагогічне мислення, рефлексія, самооцінювання, спостережливність), так і мотиваційну (цілеутворення, мотиви, інтереси особи) (А.Маркова);

— як когнітивний компонент підсистем професіоналізму особистості й діяльності, сфера професійного ведення, коло розв'язуваних питань, система знань, яка постійно розширюється, дає змогу виконувати професійну діяльність з високою продуктивністю, діяти самостійно й відповідально (С. Архипової);

— інтегральне утворення особистості, яке містить сукупність когнітивно-технологічного, соціального, полікультурного, аутопсихологічного та персонального компонентів, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності з урахуванням специфіки предмета, що викладається (В. Баркасі).

Таким чином, аналіз підходів до змісту поняття "професійна компетентність вчителя" показує, що ця проблема активно вивчається, причому одні вчені визначають цю категорію як здатність учителя виконувати професійні функції, інші — як теоретичну й практичну готовність здійснювати професійну діяльність або як сформованість професійних якостей педагога.

Виходячи зі структури професійної компетентності вчителя як єдності професійно-діяльнісного, комунікативного та особистісного компонентів пропонуємо наступне трактування цього поняття:

1) професійна компетентність — це *властивість особистості*, що виявляється в *здатності* до педагогічної діяльності;

2) професійна компетентність — це *єдність теоретичної й практичної готовності* педагога до здійснення педагогічної діяльності;

3) професійна компетентність — це *спроможність результативно діяти*, ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності.

Розглядаючи професійну компетентність вчителя як властивість особистості, ми розуміємо професійно важливі властивості особистості педагога, які необхідні для ефективного виконання ним завдань навчання, розвитку й виховання учнів, що забезпечують професійну діяльність вчителя. Ці властивості визначають його можливість, спроможність, нахил, здатність до виконання педагогічної діяльності [1]. Здатність зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риси характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери).

У Психологічному словнику "здатність" трактується як використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору та здійснення прийомів і дій відповідно до мети та володіння складною системою психологічних і практичних дій,

необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними в суб'єкта знаннями й навичками. Таким чином, сутнісно здатності як психічного новоутворення є готовність до продуктивного виконання значною мірою нових завдань [4]. У комплексі нормативних документів для розробки Державного стандарту вищої освіти України поняття "здатність" визначається як психологічний стан індивіда, у якому він готовий до успішного виконання певного виду продуктивної діяльності [2]. Тому, ми розуміємо педагогічну компетентність вчителя як єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

Здатність розвивається, поглиблюється в процесі практичної діяльності людини. "Здатність" - найважливіша складова освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника вищого навчального закладу, яка передбачає, що фахівець "...має володіти здатністю виконувати певні виробничі функції та типові задачі для цих функцій [2, 96]. Тому, ми звертаємо увагу на той бік професійної компетентності вчителя, що виявляється у спроможності ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності. Професійна спроможність виконувати свої обов'язки на заданому рівні розглядається як педагогічний потенціал, що являє сукупність природних та набутих якостей особистості [3]. І.Підласим та С. Трипольською доведено, що потенціал, як загальна спроможність, виступає базовим відносно до професійної компетентності, що формується, як в процесі навчання, так і в процесі безпосередньої професійної діяльності.

Таким чином, професійна компетентність вчителя "тримається на трьох стовпах": здатність, готовність та спроможність ефективно діяти, розв'язуючи завдання навчання, розвитку й виховання учнів. Наступним кроком має бути вивчення впливу навчання у вищому педагогічному навчальному закладі на формування кожного з цих компонентів, та визначення ефективних шляхів набуття майбутніми вчителями педагогічної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник / Гончаренко С. У. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Комплекс нормативних документів для розробки складових систем стандартів освіти. Додаток № 1 до наказу Міністерства освіти № 285 від 31.07.1998 р. / [уклад. : Г.Я. Антошин, В.А. Петренко, В.О. Салов, Ю. В. Сухарніков, Л. О. Котоловець, І. Є. Булак]. – К., 1998. – 106 с.
3. *Підласий І.* Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя. Освіта – ХХІ ст. / І. Підласий, С. Трипольська // Рідна школа. – 1998. – №1. – С.3 – 9.
4. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – К. : Вища шк., 1982. – 216 с.

Подано до редакції 10.03.10

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовані трактування поняття "професійна компетентність учителя". Запропоновано авторське визначення як здатність, готовність і варіанти вирішення завдань навчання, розвитку й виховання учнів.

С.О. Скворцова

ПРОФЕСИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ: СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы трактовки понятия "профессиональная компетентность учителя". Предложено авторское определение как способность, готовность и возможность решения задач обучения, развития и воспитания учащихся.

S.O. Skvortsova

TEACHER'S PROFESSIONAL COMPETENCE: THE ESSENCE OF THE CONCEPT

SUMMARY

The article analyzes interpretations of the concept "teacher's professional competence". The author defines it as an ability, readiness and possibility of solving educational tasks, developing and educating student.
